

УДК 159.922.6:347.633

К. В. Бобровська

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ СВІТУ ПІДЛІТКІВ З ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ

У статті проаналізовано питання вікових і психологічних особливостей образу світу підлітків з прийомних родин, які мають досвід сімейної депривації, покинутості. Виявлено особистісні якості, які при належному розвитку призведуть до формування повноцінно функціонуючої та гармонійної особистості.

Ключові слова: образ світу, підлітковий період, сенсожиттєва орієнтація, родина, прийомна родина.

Постановка проблеми. Образ світу особистості досліджений не значною мірою. Ще менш дослідженим є образ світу таких підлітків, що мають досвід соціальної та сімейної ізоляції, що може нести загрозу для цілісності та гармонійної соціалізації особистості. На сьогодні виховання дитини з деприваційним досвідом є досить актуальним суспільства в цілому, оскільки дитина – підліток з наявними деприваціями та відхиленнями в своєму розвитку, більше схильна до прояву делінквентної та девіантної поведінки.

Аналіз основних джерел і публікацій. Становлення образу світу в психологічній літературі представлено працями: М.Й.Боришевського, І.М.Бушая, І.С.Кона, С.Б.Кузикова, А.О. Кацера, О.Н. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, П.Р. Чамати та інших.

Вікові особливості розвитку образу світу в підлітковому віці проаналізовано С.В.Белохвостової, І.М. Бушая, Я.М.Гошовського, І.С.Кона, К.Н.Платона, О.Романчука та інших.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття особливостей розвитку образу світу особистості підлітків з прийомних сімей, що зазнали сімейної депривації.

Виклад основного матеріалу. Образ світу – це процес відображення людиною реальності в якій вона знаходиться, яка наповнена певним змістом та орієнтирами. Говорячи про особливості образу світу під час підліткового віку варто зазначити, що в цей період підліток починає більш глибоко формувати уявлення про те, якою людиною він є, а також і те якою людиною він хотів би бути. Що проявляється в особистості, як характеристика певних

показників, уявлень вмінь, якими вона володіє в теперішньому часі, а також характеризує ті компоненти, яких людина прагне володіти в майбутньому.

Психологічні аспекти становлення образу світу підлітків з прийомних сімей представлено в проведеному нами дослідженні на базі Всеукраїнської громадської організації «Асоціація моя родина», в якому прийняли участь діти – підлітки з досвідом сімейної депривації, що проживають в м. Тернопіль, м. Львів, м. Івано – Франківськ, м. Київ, м. Миколаїв та м. Вінниця і склали референтну групу дослідження. В дослідженні також прийняли участь діти - підлітків котрі проживають в повних сім'ях в м. Києві, м. Тернополі та м. Івано – Франківськ та склали контрольну групу нашого дослідження.

Досліджуючи образ світу підлітків з прийомних сімей було виокремлено одні з найважливіших показників, котрі характеризують образ світу особистості підлітків з прийомних сімей, шляхом сформованості їхніх сенсожиттєвих орієнтацій. Емпірична складована нашого дослідження у визначенні даних складових здійснювалась за допомогою «Тесту сенсожиттєвих орієнтацій» (СЖО) Дж. Крамбо та Л. Махолика в апробації Д.Леонтьєва. Визначені показники були направлені на визначення цілей в житті, його процесу, інтересу до нього, емоційної наповненості, його результативності та задоволеності самореалізацією, локусу контролю – Я, локус контролю життя та управління ним».

За показником «Ціль в житті», яка характеризує наявність чи відсутність в житті досліджуваних цілей, намірів, покликання в майбутньому, що надають життю направленості та часову перспективу, понад 61,6% досліджуваних підлітків прийомних сімей та 81,6% підлітків з повних родин дали відповідь в межах норми, і відзначили, про наявність цілі стосовно власного майбутнього, оскільки саме в даний період підлітки починають більш глибоко формувати уявлення про те, ким вони є, а також і те ким би хотіли бути що в надає їхньому життю сенсу та визначеності. 16,3% досліджених підлітків з прийомних родин та 7,3% пубертантів з повних сімей, надали відповіді які характеризувались не високими балами менше норми, що свідчило про те, що досліджувані цінують власне життя, проте проявляють певне існування в сьогоденні, або ж орієнтуючись на минуле. Підлітки даної категорії, які до того ж мають досвід сімейної депривації, схильні до депресивності та емоційної не урівноваженості, оскільки дана поведінка є відображенням досвіду травматизації та скривдження, яка була присутня в їхньому минулому [Hill, 1989, с. 13-32]. Якщо ж в минулому

ступінь травматизації в був занадто високим, при відсутності достатньої підтримки з боку дорослих та однолітків, підлітки змушені повторно проживати ситуації скривдження у своїх спогадах, що стоїть на заваді формулюванню цілей та руху у напрямку їхньої реалізації. 22,1% респондентів референтної групи та 11,1% контрольної, надали відповіді які характеризуються високими балами, що характеризують їх не лише як людей з наявними життєвими цілями, а також відображають певну відсутність опори для їх повної реалізації. Результати представлені в таблиці.

Показник «Процес життя та інтерес і емоційну наповненість життя» досліджувані визначали як задоволений. Це стосувалось як теперішнього часу, що відображалось в уявленні досліджуваний в єдиності змісту життя, яке було вже прожито. І понад 71,7% досліджених підлітків з прийомних сімей та 85,8% підлітків з повних родин дали відповідь в межах норми, і відзначили, що їхнє життя наповнене цікавим змістом, емоційно насичене та повноцінне (Див. Таблиця). Що значною мірою впливає на процес формування гармонійного образу світу особистості підлітків.

Таблиця.

**Показники «сенсожиттєвої орієнтацій» підлітків
з досвідом сімейної депривації**

Респонденти	Показники «Ціль в житті»	Показники «Наповненість життя»	Показники «Задоволеність самореалізацією»	Показники «Локус контролю Я»	Показники «Управління життям»
Підлітки з досвідом сімейної депривації	<норми – 16,3% норма – 61,6% >норми – 22,1%	<норми – 10,8% норма – 71,8% >норми – 17,4%	<норми – 28,5% норма – 71,5% >норми – 0%	<норми – 31,9% норма – 68,1% >норми – 0%	Норма і < норми – 83,6% > норми – 16,4%
Підлітки без досвіду сімейної депривації	>норми – 7,3% норма – 81,6% <норми – 11,1%	>норми – 6,7% норма – 85,8% <норми – 7,5%	>норми – 8,1% норма – 76,1% <норми – 15,8%	>норми – 0% норма – 91,4% <норми – 8,6%	Норма і >норми – 95,5% <норми – 4,5%

Наявність зворотнього зв'язку для підлітка сприяє кращому освоєнню підлітками власних емоційних станів, допомагає більше зрозуміти свої дії та вчинки, дослідити їх мотиви, відповідно, сприяє прагненням підлітків робити висновки та аналізувати своє життя. 10,8 % досліджених підлітків з прийомних родин та 6,7% пубертантів з повних сімей, відзначили що цінують власне життя, проте проявляють певну невизначеність стосовно майбутнього та живуть теперішнім часом. 17,4% респондентів референтної групи та 7,5% контрольної, зазначили що їм властива певна незадоволеність власним життям в теперішньому часі, вони здебільшого націлені на майбутнє або ж на минуле у формі спогадів та переживань з приводу прожитих вражень.

За показником «Результативність життя, або задоволеність самореалізацією», яка визначає рівень задоволеності від прожитої частини життя та оцінку вже прожитої його частини в напрямку продуктивності та осмисленості, 71,5% опитаних підлітків з прийомних сімей та 76,1% підлітків, що виховуються в біологічних родинах надали відповідь в межах норми та відзначають, що прожитий відрізок часу є продуктивним та наповненим змістом.

Такі діти – підлітки здатні відчувати власні психологічні переживання, давати характеристику власним якостям характеру, при цьому з довірою відноситись до інших. 28,5% респондентів з прийомних родин та 8,1% з біологічних, надали відповідь менше норми та констатують бажання досліджених здійснити певні корективи в уже прожитому відрізку життя, і лише так вони можуть бути задоволеними ним повною мірою. Високі бали за даною шкалою були надані лише досліджуваними з біологічних родин, загальна кількість яких склала понад 15,8%, що зазначає про їхнє прожите життя як таке, яке може дати основу для майбутнього та надати йому зміст.

Досліджуваний критерій «Локусу контролю – Я. (Я – господар власного життя)», що надає характеристику уявлень про себе, як про особистість, котрій притаманна достатня кількість свободи вибору, для того щоб побудувати життя відповідно до власних цілей та уявлень про її сенс, здатність контролювати події власного життя, 68,1% опитаних підлітків з прийомних родин та 91,4% підлітків з біологічних родин, відповіли на запитання в межах норми та відзначили, що мають уявлення про себе як про сильних особистостей, які вільно приймають рішення щодо власного життя та мають ресурс щодо втілення цілей у захопленнях та схильностях

якими володіють. Менше норми відповіли за даною шкалою лише підлітків з прийомних родин, загальною кількістю понад 31,9%, що характеризує їх як людей, котрим важко повірити в те, що події в їхньому житті піддаються контролю та можуть бути керованими з їхнього боку. Показник вище норми за даною шкалою був відзначений у підлітків з біологічних родин, що становить понад 8,6%, і характеризує підлітків як таких яким властива здатність брати на себе відповідальність у ситуаціях, які стосуються постановки та досягнення цілей. Варто також відзначити про почуття ототожнення, яке виникає коли підліток порівнює себе з колом однолітків, емоційна насиченість життя в даний період проявляється безпосередно у здатності підлітків взаємодіяти з іншими, вибудовувати з ними довірливі відносини, надавати та отримувати зворотній зв'язок, обговорювати визначеність щодо подальшого навчання, пошуку бажаної професійної кваліфікації тощо [Sebald, 1989, с. 937-946]. Тому даний етап відповідає формуванню у підлітків почуття «Ми», один з проявів якого є небажання підлітка брати на себе відповідальність за власне життя, натомість перекладати його на інших або ж на обставини в яких він перебуває. Оскільки самосвідість спершу виникає як колективна свідомість, тобто як поняття «Ми» і лише на більш високих стадіях розвитку свідомості особистість спроможна усвідомити себе як повноцінну одиницю суспільства, з індивідуальним образом світу відмінним від образу світу інших [Гошовський, 1995, с. 75-85].

Наступний показник, який визначає ступінь орієнтованості підлітків щодо власного життя має назву «Локус контролю життя або управління ним», який направлений на відображення здатності досліджуваних контролювати власну життєдіяльність, вільно приймати рішення та втілювати їх, наявність переконань підвласності життя контролю. В межах норми відповіло 83,6% підлітків з прийомних родин та 95,5% опитаних підлітків з біологічних сімей, що свідчить про здатність людини контролювати власне життя, вільно втілювати вжиття задумане. Низькі бали за даною шкалою відзначено у 16,4% підлітків з прийомних родин та 4,5% пубертантів з повних родин, що надає їхньому життю певного фаталізму, переконанню в тому, що життя людини непідвласне контролю, а також, що свобода вибору ілюзорна, тому немає сенсу щось планувати щодо власного майбутнього. Що проявляється у надмірних складнощах при побудові довірливих відносин з оточуючими. Як наслідок призводить до утворення

бар'єрів у взаємодії з однолітками та створює додаткові складнощі в період дорослішання.

Відновлення втрачених відносин довіри підлітків, як до членів власної родини так і до світу в цілому, сприятливим чином впливатиме на формування гармонійної особистості, що в свою чергу не провокуватиме в ній захистних механізмів. К.Роджерс висунув теорію відповідно до якої, неузгодженість образу світу людини утворює загрозу для її розвитку. Загроза виникає в тому випадку, коли між моральними установками та реальною дійсністю виникає конфлікт. Відповідно переживання, які не відповідають уявленням людини про той соціум в якому вона перебуває, сприймаються як загрозові, вони не допускаються до усвідомлення, оскільки в протилежному випадку особистість індивіда не буде цілісною. Психіка людини побудована таким чином, що навіть найздоровіша людина схильна зіштовхуватись із певними емоційними переживаннями, котрі загрожують цілісності її образу світу. Якщо людині впродовж довгого часу нічого не загрожує, вона відкрита до переживань і їй не потрібно захищатись. Проте, якщо вона усвідомлює або відчуває на підсвідомому рівні, що переживання не узгоджене з її уявленням, виникає загроза, слідом за якою виникає захисний механізм. В такому випадку виникає захист, як поведінкова реакція організму на загрозу.

Говорячи про підлітків з прийомних сімей, загрозовими для їхнього розвитку образу світу є умови соціального неприйняття з боку однолітків, які проживають з біологічними батьками. Підлітки з прийомних родин намагаються приховати свій передній досвід проживання з біологічними батьками або ж в місцях інтернатного типу, для того щоб уникнути насмішок однолітків для образу світу яких притаманна класична схема сімейного життя яке складається з них та їхніх батьків. Така поведінка призводить до небажання підлітка контактувати з однолітками, замкненості та відторгнення важливої для данного періоду розвитку уваги з боку однолітків. Що в свою чергу призводить до гальмування інформаційного обміну та обміну досвідом між підлітками, інколи до збільшення кількості захисних механізмів і ускладнення подальшого гармонійного розвитку особистості в дорослому самотійному житті.

Якщо між уявленнями людини про світ в якому вона проживає та реальністю існує значна невідповідність, вона є незахищеною та вразливою. В такому «беззахистному» стані людині невідповідне переживання символізується в свідомості, що може призвести до руйнування

образу світу. Вона відчуває складність при встановленні відносин з іншими, лишається наодинці зі своїми переживаннями. Недостатньо розвинені комунікативні навички є типовими для підлітків з досвідом депривації. Звужене коло спілкування таких підлітків призводить до замкненості, невміння налагодити контакт з однолітками та авторитетними дорослими, що як наслідок може призвести до соціальної ізоляції та самоізоляції. Порушення спілкування призводить до порушень самооцінки, яка у таких підлітків стає протирічливою, нестабільною і впливаючи на поведінку, призводить до немотивованих вчинків, що викликає порушення у процесі формування образу світу. Саме тому, індивіду варто перебувати в атмосфері схвалення та підтримки, оскільки перебування в умовах прийняття та любові. Підлітки з прийомних сімей потребують схвального та приязного відношення до себе. Така поведінка з боку оточуючих допоможе їм інтеріоризувати даний спосіб прийняття реальності не лише на інших, а і на самих себе. Прояв любові до себе співвідноситься із задоволенням при схваленні і незадоволенням при несхваленні себе. Розвиток схвальної уваги до себе, призведе до розвитку поведінки підлітка при якій він буде поводити себе таким чином, до формування соціально бажаної поведінки, а не поведінки наповненої негативізмом і зневірою в усьому та в самих собі. Що в свою чергу збереже цілісність її образу світу і сформує стійкість психічних реакцій при виникненні фрустраційних ситуацій.

Маючи досвід депривації сімейної взаємодії підліток може відчувати складність у формуванні такого способу взаємодії з оточуючим світом, якому К.Роджерс характеризує поняттям «повноцінно функціонуючий» [Хьел, Зиглер, 2008, с. 539]. Проте сформувавши довірливі відносини з прийомними батьками і іншими оточуючими за умови пошуку та розвитку власних інтересів, здібностей та цінностей підліток має можливість подолати наслідки соціальної депривації і жити повноцінно функціонуючим життям. Повноцінне функціонування, проявляється в перебуванні особистості в умовах, для яких властива емоційна підтримка та довіра, що в свою чергу не призводить до прояву у підлітка захистних механізмів, сприяє розвитку в нього здатності до самоаналізу, рефлексії, здатності розуміти себе та інших. Разом з тим на фоні гармонійного повноцінного функціонування підлітка в родині, його власного розвитку, розвитку його вмінь, здібностей та здатностей, що наблизить підлітка до подальшої самореалізації. К.Роджерс

встановив п'ять основних особистісних характеристик, загальних для повноцінно функціонуючої людини.

1. Перша ознака повноцінно функціонуючої людини – це відкритість переживанню. Відкритість переживанню полярно протилежна беззахисності. Людина, яка повністю відкрита переживанню, здатна слухати себе, відчувати всю сферу емоційних, когнітивних та сенсорних переживань в собі, при цьому не відчуваючи загрози. Такій людині не складно усвідомити свої найтонші думки і почуття без бажання подавити їх в собі, часто діє відповідно до них і навіть діючи не відповідаючи своїм почуттям, така людина здатна їх усвідомлювати. Фактично всі переживання, як зовнішні так і внутрішні, точно символізовані в її свідомості, без викривлення і заперечення. Людина відкрита переживанню здатна виразити свою позицію, навіть в тому випадку якщо вона є різкою і може викликати дискомфорт в іншій людині від відчуття мішені, проте внутрішньо людина з відкритим переживанням лишається вірною собі та своїм почуттям.

2. Друга характеристика оптимально функціонуючої людини, на думку К.Роджерса – це екзистенційний спосіб життя. Яка проявляється в тенденції жити повноцінно та насичено кожної миті свого існування на землі, так щоб кожне переживання сприймалось як свіже та унікальне, відмінне від того що було раніше. Згідно Роджерсу, те чим людина є і чим вона буде наступної миті, залежить від того ким вона є зараз, не залежно від попередніх очікувань. Екзистенційний спосіб життя має на увазі, те що образ світу людини преображається для того щоб відповідати якостям, які висуває до людини світ. Як наслідок, людина в якій виражений екзистенційний спосіб життя – гнучка, адаптивна, терпима і безпосередня. Така людина відкриває структуру свого досвіду в процесі його переживання.

3. Третьою характеристикою повноцінного функціонування людини являється те, що К.Роджерс назвав органічною довірою. Ця якість проявляється в процесі прийняття людиною рішень, а саме при виборі дій, які варто приймати для вирішення будь якої ситуації. Повноцінно функціонуюча людина віддає перевагу органічним переживанням, яку вона розглядає як достовірне джерело інформації що допомагає їй прийняти оптимальне рішення. Органічна довіра означає, здатність людини приймати до уваги свої внутрішні відчуття і розглядати їх як основу для вибору поведінки.

4. Четвертою характеристикою повноцінно функціонуючої людини є емпірична свобода. Даний аспект повноцінно функціонуючого образу світу людини, полягає в тому що вона може вільно жити так як хоче без заборон і обмежень. Соціальний досвід здатен поміщати людину в умови вибору. Тому емпірична свобода відповідає за внутрішнє відчуття людини стосовно її внутрішньої свободи і разом з тим відповідальності за прийняття власних рішень, що при найкращому результаті дає можливість підлітку досягнути будь якого бажаного результату.

5. П'ята характеристика оптимальної психологічної зрілості є креативність. Для К.Роджерса продукти творчості і творчий спосіб життя є проявом повноцінного функціонування. Творчим людям властиво жити конструктивно і адаптивно в своїй культурі, в той же час задовольняючи свої глибинні потреби. Вони здатні гнучко підлаштовуватись під змінні обставини.

Проте навіть при наявності попереднього досвіду викривлення сімейних відносин, проживаючи в прийомній родині, яка докладатиме зусиль для того щоб покращити умови ресоціалізації можливість бути «повноцінно функціонуючою» особистістю у підлітків існує. Оскільки для повноцінного функціонування людини їй потрібно звертати увагу на те ким вона може бути при її бажанні. Подолавши наслідки депривації в процесі подальшої ресоціалізації людини може жити насиченим, повністю усвідомленим життям цілковито відчувати своє людське буття.

Висновки. Таким чином, визначені показники за напрямками «Ціль в житті», «Процес життя та наповненість життя», «Результативність життя, або задоволеність самореалізацією», «Локус контролю Я» та «Локус контролю життя або управління життям» дають картину того, що образ світу підлітків з досвідом сімейної депривації є ушкодженим не повною мірою, оскільки результати за кожною із показників були наведені у межах норми у відсотковому співвідношенні на достатньо високому рівні. І разом з тим такий результат є свідченням того, що досвід розлучення підлітків з біологічною родиною має відображення на їхньому відношенні до власної життєдіяльності, має безпосередній зв'язок з їхнім образом світу, оскільки показники психологічних уявлень про себе та про світ в якому проживають підлітки без досвіду сімейної депривації, на декілька показників у відсотковому вираженні вищий аналогічних результатів підлітків з прийомних родин.

Проте навіть враховуючи особливості образу світу підлітків з прийомних родин, нами було приведено характеристику складових повноцінно функціонуючої особистості, для якої властиві такі якості як відкритість переживанням, екзистенційний спосіб життя, органічна довіра, емпірична свобода та креативність. Розвиток в досліджуваних даних якостей, стимулюватиме до розкриття в них себе якостей гармонійних та повноцінних особистості.

Джерела:

Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку). – Київ : Главник, 2006.

Белохвостова С.В. О взаимосвязи социально – перцептивного, рефлексивного и эмоционального компонентов в структуре мотива общества // Проблемы возрастной психологии: Тезисы докладов к VII Съезду Общества психологии СССР. – Москва, 1989.

Боршиевский М.И. Теоретические вопросы самосознания личности / Психологические особенности самосознания подростка. – Київ : Вища школа, 1980.

Гошовський Я.О. «Становлення образу «Я» у підлітків школи – інтернату в умовах депривації батьківського впливу». Дисер. Роб, 1995.

Кацера А.О. «Особливості образу Я у бездоглядних підлітків». Дисер. роб. 2005р.

Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9 – е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2007.

Кон И.С. Открытие «Я». – Москва : Политиздат, 1978.

Кузикова С.Б. «Корекция Я – концепции как условие преодаления конфликтности у подростков». Дисер. роб. 2000.

Платон Н.К. Особенности восприятия подростками сверстников и взрослых в зависимости от когнитивной сложности личности // Проблемы возрастной психологии. Тезисы докладов к VII Съезду Общества психологии СССР. – Москва, 1989.

Романчук О. Сім'я, яка зцілює. Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання. – Львів : Компанія «Манускрипт», 2011.

Осьмак Л.П. «Психологические особенности самоутверждения подростков (в условиях семейного воспитания и в школах – интернатах для детей сирот и детей оставшихся без попечения родителей)». Дисер. раб. 1990.

Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2008.

Hill J.P. Research on adolescents and their families past and present. In C.E. inwin, Jr (Ed), New Direction for Child Dewelopment, San Francisco : Jossey – Bass, 1989.

Sebald A.H. Adolescents' peer orientation: Changer in the support system during the past three decades, 1989.

K. Bobrovska. Features an Image of the World of Adolescents With Adoptive Families.

The question of age-old is analysed in the article and psychological features of appearance of the world of teenagers from receiving monogynopaediums, what have an experience of domestic deprivation. Found out personality qualities which at the proper development will lead to forming of valuably functioning and harmonious personality.

Keywords: *I – Image, image of the world, teenagers.*

УДК 378.011.3–057:004

С. М. Яшанов

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ
ІНФОРМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В
УМОВАХ КОМПЕТЕНЦІЙНОГО ПІДХОДУ**

У статті проведено дослідження методологічної основи проектування системи інформатичної підготовки майбутніх учителів, що базується на компетентнісному підході та методичної і організаційної основи, заснованих на специфічному змістовому компоненті, принципах інтеграції, індивідуалізації і диференціації через використання різноманітних форм, методів і засобів навчання. Розглянуто концептуальні напрями проектування системи інформатичної підготовки в умовах швидких змін, обумовлених інформатизацією суспільства.

Ключові слова: *інформатичні компетентності майбутнього вчителя, проектування системи інформатичної підготовки, зміст системи інформатичної підготовки, концепції «інформаційного суспільства», електронні освітні ресурси.*

Постановка проблеми. Нові концептуальні ідеї істотно змінюють суть вищої школи інформаційного суспільства. Основні напрями реформ освітньої галузі обумовлені динамічністю процесу зростання і зміни наукоємних технологій, посиленням інформаційної насиченості професійного середовища, активним впровадженням нових інформаційних технологій в професійну діяльність. Ці чинники безпосередньо впливають на організацію, цілі і зміст інформатичної підготовки майбутніх учителів, де акцент в професійній підготовці робиться на підвищення рівня адаптивності